

TARİH YOLUYLA TEOLOJİ: 19. YÜZYILDA TARİHSEL TEOLOJİNİN DOĞASI SORUNU

 Asim DURAN^a

Öz

Bu çalışma, modern kutsal kitap araştırmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan *tarihsel teolojinin* 19. Yüzyıl tarihselciliği içindeki yerini konu edinmektedir. Bu anlamda tarih ile teoloji arasındaki ilişki sorununun, modern Hıristiyan ilahiyatında bir tarihsel teolojinin oluşumuna etkisi ele alınmaktadır. Kuşkusuz, tarihsel bilginin kutsal metnin yorum sürecine etkisi, Hıristiyan ilahiyatında teoloji geleneğini dönüştürmesi ve nihayet genel olarak modern kültür üzerinde uyandırdığı kapsamlı etki, Avrupa entelektüel yaşamının en önemli ve şaşırtıcı yönleri arasındadır. Hıristiyan dünyada bu tür sorunlar, daha çok tarihsel-eleştirel çalışmaların yükselişe geçtiği kabaca 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve bilhassa 19. Yüzyılda *tarihselcilik* tartışmaları bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmayla biz, 19. Yüzyılda tarihsel teolojinin doğası tartışmalarına ışık tutmayı amaçlıyoruz. Ancak bunu yapmaya çalışırken, tarihselcilik tartışmalarının ilahiyat dışındaki felsefi arka planına girmeyeceğiz. Daha çok kutsal kitap araştırmaları bağlamında ortaya çıkan tartışmalarla yetineceğiz. Bu çerçevede, 19. Yüzyılda tarihselleşme süreci ile teolojinin bir bilim olarak gelişimi arasındaki ilişkinin, modern tarihsel teolojinin gelişimine ve yükselişine katkı sağlayan ana damar olduğunu iddia edeceğiz. Ayrıca bunun dinin gerçek özünü ortaya çıkarmak ve böylece rasyonel yorumuna hizmet etmek amacıyla kullanıldığını savunacağız. F. C. Baur ve A. Harnack gibi dönemin önemli bazı ilahiyatçıları/tarihçileri üzerinden tarihsel teolojinin, geleneksel dogmatik teoloji karşısında pratik olarak nasıl kullanıldığını göstermeye çalışacağız. Zira Baur ve Harnack'ın çalışmaları, tarihsel teolojinin 19. Yüzyılın sonunda geldiği yeri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Dinler Tarihi, Tarihsel teoloji, Kutsal kitap teolojisi, Tarihselcilik, Tarihsel eleştiri.

---

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, asimduran@odu.edu.tr

THEOLOGY THROUGH HISTORY: THE PROBLEM OF THE NATURE OF HISTORICAL THEOLOGY IN THE 19th CENTURY

This paper focuses on the place of 'historical theology' that emerged as a result of modern biblical researches in nineteenth-century historicism. The paper considers the impact of the relationship problem between history and theology on the emergence of historical theology in modern Christian theology. In the Christian world, such problems were mostly discussed in the context of discussions of "historicism" in the nineteenth century when historical-critical studies were on the rise. Therefore, the article aims to shed light on the discussions of the nature of historical theology in the nineteenth century. However, we will not participate in the philosophical background of the debates of historicism. Rather, we will treat the discussions that arise in the context of biblical researches. We will limit the issue to the formation of historical theology. In this context, we will argue that the relationship between the process of historicalization and the development of theology as a science in the nineteenth century is the main ground that contributes to the development and rise of modern historical theology. We will try to show this through some important theologians/historians (F. C. Baur and A. Harnack) in the nineteenth century. Because the works of Baur and Harnack are important for showing the place where historical theology came at the end of the nineteenth century.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Batı dünyasında tarih ile teoloji arasındaki ilişki sorunu, kutsal kitap araştırmalarında tarihsel-eleştirel çalışmaların yükselişe geçtiği kabaca 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve bilhassa 19. yüzyılda *tarihselcilik* tartışmaları bağlamında ele alınmıştır. Kuşkusuz, tarihsel bilginin kutsal metnin yorum sürecine etkisi, Hıristiyan ilahiyatında teoloji geleneğini dönüştürmesi ve nihayet genel olarak modern kültür üzerinde uyandırdığı kapsamlı etki, Avrupa entelektüel yaşamının en önemli ve şaşırtıcı yönleri arasındadır. Bir yüzyıl önce rasyonel/felsefi/edebi muhakemelerle başlayan tarihsel-eleştirel çalışmalar ile dini hakikat ve kutsal metin arasındaki otorite tartışması, 19. yüzyılın başlarında entelektüeller tarafından derin bir biçimde hissedilmişti. Bu süreçte, Avrupa'da geleneksel din anlayışının düşüşü ile tarihsel araştırmaların yükselişi arasındaki süregiden gerilim, 19. yüzyılın ilahiyatçılarına ve tarihçilerine yüzleşmek zorunda oldukları kötü bir miras olarak kaldı.

Söz konusu mirasın bir parçası olarak, seküler tarih yazımının eleştirel

---

kuşkuculuk yoluyla kutsal metnin yorumuna olan etkisine dair tartışmalar, kutsal kitap teolojisinde derin sorgulamaları ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. W. Dilthey'dan (öl. 1911) beri birçok araştırmacı bu dönemi, eleştirel çalışmaların yükselişi ve Protestan karakterli "kanonun birliği prensibi"nin dağılması yoluyla tarihin, teolojinin boyunduruğundan kurtuluşu olarak resmetti.¹ Buna göre, 17. yüzyıldan itibaren geleneksel dogmatik teoloji ile kutsal kitabın eleştirel yorumları arasındaki uçurum iyice açılmıştır. Söz gelimi J. A. Ernesti (öl. 1781), J. D. Michaelis (öl. 1791) ve J. S. Semler (öl. 1791) gibi Kitab-ı Mukaddes eleştirmenlerinin çalışmalarıyla geleneksel dogmatik teolojinin altı kazınmıştır.² Böylece nakli devre dışı bırakan, mantıksal ve bilişsel temelli teolojiler, Tanrı merkezli kültür sistemlerinin yerine, insanın değerini kendi *beninde* arayan antroposentrik kültür sistemleri öne çıkmaya başlamıştır.³ Fakat kimi tarihçiler de söz konusu süreci, farklı anlayışlar ve pratikler içinde ortaya çıkan yeni tarih bilimi vasıtasıyla, teolojinin (bilhassa Protestan teolojisinin) geleneksel-dogmatik formlarından kurtularak bir "bilim" (Alm. *Wissenschaft*) olarak yükselişinin başlangıcı olarak betimlediler. Buna göre, teolojik düşünce Avrupa entelektüel yaşamının tarihselleşmesinde arka plandaki en etkin güçlerden biriydi.⁴ Bu hususta bir yandan özellikle yeni üniversite idealine dikkat çekilmiştir.⁵ Diğer yandan ise yüzyılın başlarında Almanya'da F. Schleiermacher'ın (öl. 1834) teolojiiyi bir *bilim* olarak yeniden tanımlamasının ve sınıflandırmasının etkisi vurgulanmıştır.⁶ Teolojinin,

¹ Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2011), 104-106; Konrad Jarausch, "The Institutionalization of History in Eighteenth-Century Germany", *Aufklärung und Geschichte*, ed. Howard C. Kee (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986), 30-32.

² Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, 104-105.

³ Hasan Tanrıverdi, "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2018), 597.

⁴ Thomas Albert Howard, *Religion and the Rise of Historicism: W. M. L. de Wette, Jacob Burckhardt, and the Theological Origins of Nineteenth-Century Historical Consciousness* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 1-12.

⁵ Bu hususa dikkat çeken ilk isimlerden biri İngiltere'de Katolik J. H. Newman (1801-1890) idi. O, üniversitelerin temelde ahlaki değil entelektüel bir amaca hizmet ettiğini; bu anlamda teoloji ile bilimin karşılıklı ilişkisini savunmuştur. Bu ilişki dolayısıyla Newman'da teoloji, üniversitelerde merkezi bir öneme sahipti. J. Henry Newman, *The Idea of University* (London: Aeterna Press, 2015), 1-9. Ayrıca Alman üniversiteleri bağlamında bk. Friedrich Paulsen, *The German Universities and University Study*, çev. Frank Thilly - William W. Elwang (New York: Charles Scribner's Sons, 1906), 384-390; Thomas Albert Howard, *Protestant Theology and the Making of the German University* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 155-177.

⁶ Johannes Zschücker, "Wissenschaft", *The Oxford Handbook of Theology and Modern European Thought*, ed. Nicholas Adams vd. (Oxford: Oxford University Press, 2013), 479-498.

Kilise'nin kontrolünden ziyade üniversite kürsülerinde organize edilen profesyonel bir faaliyet alanına dönüşmesi süreci de bunun bir parçası olarak anlaşılmıştır. Artık üniversite kürsülerinde organize edilen yeni-modern teoloji projesi, Hıristiyan dogmalarının farklı bir gözle, dönemin sosyo-kültürel-tarihsel bağlamı içinde yeniden yorumlanmasının yolunu ilahiyatçılara açtı. Böylece (J. Zachhuber'in ifadesiyle söylersek) dinin rasyonelleşmesinin bir enstrümanı olarak kullanıldı.⁷

19. yüzyıl boyunca, spekülatif felsefe, modern tarih yazımı, kutsal kitap araştırmaları ve teoloji gibi farklı alanların birbiriyle ilişkilerinin organize edilmesi sürecinde tarihe yönelik tutumların belirleyici rol oynadığı söylenebilir. İleriki satırlarda gösterilmeye çalışılacağı üzere yüzyılın sonunda bilimsel tarih yazımının ve bilhassa tarihsel pozitivistizmin etkisi altında sadece kutsal metinlerin tarihi gerçeklerle bağı sorgulanmadı. Aynı zamanda Teslis, inkarnasyon gibi temel Hıristiyan inançlarının tarihsel süreç içindeki anlaşılma ve yorumlanma biçimlerini ortaya çıkarmaya çalışan bir "tarihsel teoloji" (*historical theology*) faaliyeti, özellikle liberal Protestan araştırmacılar tarafından bir *bilim* olarak desteklendi. Tarihsel teolojinin doğası sorunu tartışmaya açıldı.⁸ W. M. L. de Wette (öl. 1849), D. F. Strauss (öl. 1874), F. C. Baur (öl. 1860), A. Ritschl (öl. 1889), A. Harnack (öl. 1930) gibi isimlerin çalışmaları bunun tipik örneğidir. Bu sürece *Kilise Tarihi* çalışmaları da dâhil edilebilir. Bu tartışmaları yönlendiren sorunlardan en önemlisi, yeni tarihsel sonuçların Hıristiyan teolojisine nasıl entegre edileceği ve teolojik çalışmaların nasıl konumlandırılacağıydı.⁹ Daha açık bir ifadeyle tarihsel teolojinin, geleneksel/resmi Hıristiyan dogmalarının tarihsel ortam ve bağlamlarını ortaya koymaya çalışırken ne tür bir arka plandan hareket ettiğiydi. Dahası bunun, geleneksel Hıristiyan ilahiyatını yerinden edip etmediğiydi. Yani tarihsel teolojinin doğası sorunuuydu.

⁷ Zachhuber, bu sürecin ardındaki politik-felsefi ilişkilerini göstererek iddiasını desteklemeye çalışmıştır. Bk. Johannes Zachhuber, "Christian Theology as a Rationalization of Religion: The Case of the Nineteenth-Century Research University", *Rationalization in Religions: Judaism, Christianity and Islam*, ed. Yohanan Friedmann - Christoph Marksches (Berlin - Boston: De Gruyter, 2018), 156-177.

⁸ Tarihsel teoloji kavramına dair tanımlayıcı açıklamalar için bk. Jaroslav Pelikan, *Historical Theology: Continuity and Change in Christian Doctrine* (Eugene, OR: WIPF & STOCK, 2014), xiii-xvi; Gregg R. Allison, *Historical Theology: An Introduction to Christian Doctrine* (Grand Rapids, Mich: Zondervan, 2011), 23-24; Alister E. McGrath, *Historical Theology: An Introduction to the History of Christian Thought*, (Oxford: Wiley-Blackwell, 2. Basım, 2013), 8-10.

⁹ Bu sorun sadece Protestan Almanya'da değil, aynı zamanda Katolik-Anglikan İngiltere'de de ilahiyatçıların temel sorunlarından biriydi. Bk. S. W. Sykes, "Modern İngiliz Teologları: Tarih Aracılığıyla Teoloji", *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Mehmet Şahin, 16 (Güz 2003): 203-230.

Bu çalışma, çizmeye çalıştığımız bu genel tablodan hareketle, modern kutsal kitap araştırmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan tarihsel teolojinin 19. yüzyıl tarihselciliği içindeki yerini konu edinmektedir. Bu bağlamda biz, *klasik tarihselcilik* ve bilimsel bir tarih yazımı ideali içinde ortaya çıkan tarih ile teoloji arasındaki ilişki sorununun Hıristiyan ilahiyatına etkisini sorgulamaya çalışacağız. Bunu yaparken, tarihselcilik tartışmalarının felsefi arka planına mümkün olduğunca girmeyeceğiz. Daha ziyade, sadece kutsal kitap araştırmalarıyla ortaya çıkan tartışmaların izini süreceğiz. Araştırmamızı, söz konusu tartışmaların tarihsel teolojinin oluşumuna katkısıyla sınırlandıracağız. Bu çerçevede, (Zachhuber'in genellemesiyle) "Avrupa entelektüel yaşamının tarihselleşmesi"¹⁰ süreci ile teolojinin bir bilim olarak gelişimi arasındaki ilişkinin, modern tarihsel teolojinin yükselişine katkı sağlayan ana damar olduğunu iddia edeceğiz. Bu durumun, dinin rasyonel yorumuna hizmet etmek amacıyla kullanıldığını savunacağız. Baur ve Harnack gibi dönemin önemli iki teoloğunun/tarihçisinin görüşleri üzerinden bu iddiamızı somutlaştırmaya çalışacağız. Zira Baur ve Harnack'ın çalışmaları, tarihsel teolojinin 19. yüzyılın sonunda geldiği yeri göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Bunun için öncelikle 19. yüzyıl'da Avrupa'da tarih bilimi ile teolojinin birer bilimsel disiplin olarak kendi yerlerini nasıl belirlediklerine bakmalıyız. Böylece, her ikisi arasındaki ilişkinin zamanla bir tarihsel teolojinin gelişimine nasıl katkı sağladığını gösterebiliriz.

A. Tarihle Teoloji Arasında: Avrupa Entelektüel Yaşamının Tarihselleşmesi

Kimi araştırmacılar tarafından dile getirildiği üzere 18. yüzyılda Avrupa'da teoloji, daha çok felsefi/edebi muhakemeler üzerinden yürütülmüştür. Buna karşın, 19. yüzyılda ise tarihsel araştırmalar bu hususta önemli hale gelmiştir.¹¹ Aydınlanma'nın temel prensiplerine duyulan aşırı inanç, hem geçmiş milletlere dair tarihsel araştırmaları hem de kutsal metin araştırmalarını yönlendirmiştir. Bilhassa insanlığın birçok alanda tarihsel süreç içinde mütemediyen ilerlediğine dair belli ölçüde idealist tutum, daha önce edebi metinlerde olduğu gibi kutsal metinlerin kaynağına dair tarihsel

¹⁰ Johannes Zachhuber, *Theology as Science in Nineteenth-Century Germany: From F. C. Baur to Ernst Troeltsch* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 4.

¹¹ Gunter Scholtz, "The Phenomenon of 'Historicism' as a Backcloth of Biblical Scholarship", *Hebrew Bible, Old Testament: The History of Its Interpretation, III/1: Nineteenth Century*, ed. Magne Sæbø (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013), 66.

incelemelerde belirgin bir şekilde hissedilmiştir.¹² Bu anlamda *ilerleme* kavramı, söz konusu dönemlerde tarih ile teoloji arasındaki ilişkinin anlaşılmasında da anahtar kavramlardan biriydi. Bu hususta yapılan tartışmalar, ileriki satırlarda gösterilmeye çalışılacağı üzere, zamanla bir tür tarih metafiziğine doğru genişlemiştir. Gerçi, dini-ahlaki alanda Hıristiyanlık, (Herder’de, Hegel’de ve yüzyılın sonunda Troeltsch’ta da görüldüğü şekliyle) bu ilerlemede önemli bir aşama olarak kabul edilmiştir. Fakat (aşağıda değinileceği üzere) dönemin ilahiyatçıları, geleneksel Hıristiyanlık teolojisi ile vahiy doktrinini modern dönemin tarihsel şartlarına uygun olarak rasyonel açıdan revize etmeye çalışmışlardır. Bu yüzden Aydınlanma’nın temel dinamiklerine uygun olarak kutsal kitap araştırmalarında “kaynak eleştirisi” (*source criticism*) yoluyla varılan birtakım sonuçlar, önce geleneksel vahiy anlayışının yeniden düzenlenmesine dair ortak bir bilinç yaratmıştır. Ardından ise bu sonuçlar, topyekûn Hıristiyan teolojisine uygulanmaya çalışılmıştır.

19. yüzyıl tarihselcilik düşüncesine geçişte filolog C. G. Heyne (öl. 1812) ve öğrencilerinin çalışmaları bunun tipik örneğidir. Heyne, bir ilerlemeci tarih anlayışı içinde genel olarak mitolojiyi, insanlığın çocukluk evresinin düşünme ve ifade tarzı içinde kabul etmiştir. Bu yüzden o, mitleri *tarihsel mitler* ve *felsefi mitler* olarak ikiye ayırmıştır. Buna göre tarihsel mitler gerçek olaylar üzerinedir. Felsefi mitler ise teolojik ve kozmolojik spekülasyonlar içerir. Ona göre araştırmacının görevi, söz konusu mitsel anlatıların ardındaki tarihsel gerçekleri bulmaktır.¹³ Öğrencisi J. G. Eichhorn (öl. 1827) (ve sonradan J. P. Gabler (öl. 1826)), hocasının bu yöntemini Kitab-ı Mukaddes’in *Yaratılış 1-3* bölümlerini açıklamak için kullanmıştır. Bu araştırmada varılan en önemli sonuç, söz konusu bölümlerin tarihsel gerçekleri kapsamadığıydı. Dahası, genel olarak bakıldığında Kitab-ı Mukaddes, bir primitif aklın dünya görüşüne uygun olarak tarih ile mitin bir karışımıydı.¹⁴ Böyle bir açıklama, kutsal kitaptaki mitsel anlatıların ardındaki tarihsel gerçekleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu izah, söz konusu metinlerdeki doğüstü unsurları bütünüyle reddetmeksizin yeniden yorumlamanın imkânını tartışmaya açmaktadır.

Esasında hem klasik metinlerin hem de kutsal kitabın bu tarz kategorik ayrımlara tabi tutularak yorumlanması, bir yüzyıl önce İngiliz

¹² Bu konuda tarafımızca yazılan şu eser bakılabilir: Asim Duran, *Aydınlanma ve Kutsal Kitap* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2017), 102-124.

¹³ Howard, *Religion and the Rise of Historicism*, 36.

¹⁴ Howard, *Religion and the Rise of Historicism*, 37; J. W. Rogerson, *Myth in the Old Testament Interpretation* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1974), 6-8.

deistlerin¹⁵ ve Alman pietistlerin hâlihazırda belli farklılıklarla kullandıkları bir yöntemdi. Onlar da kutsal metni, *kabuk* ve *öz* diye iki genel kategoriye ayırdılar. Söz gelimi İngiltere’de M. Tindal (öl. 1733), asli Hıristiyanlık-geleneksel Hıristiyanlık şeklindeki meşhur ayrımını, Hıristiyanlık eleştirisinde kullanmıştır. Yine Almanya’da August H. Francke’nin (öl. 1727) Hıristiyan kutsal kitabını *kabuk* ve *öz* diye ikiye ayırması burada hatırlanabilir. Bu yüzden Heyne ve öğrencilerinin mitler arasında tarihsel-felsefi mitler şeklinde ayırma gitmeleri, tarih bilimi ile teoloji arasındaki ilişkide belli açılardan karşılaştırmaya imkân tanıyacak benzerliklere sahiptir. Bu yolla onlar, (bazı istisnalar hariç tutulacak olursa) Kitab-ı Mukaddes’i bütünüyle reddetmeden eleştirel süreci yönetebilmeyi belli dereceye kadar başarabilmişlerdir. Ayrıca burada *öz* diye nitelendirilen ve yorumun amacı haline getirilen şey, kutsal metni kendi asli anlamlarına götürmeyi amaçlamaktadır. Yani bu metinlerin ardındaki yazarların/derleyenlerin amaçlarını ortaya koyma niyetini ihtiva eden idealist ve tarihselci tavrı yansıtmaktadır. Bu yüzden Heyne ve öğrencilerinin yaptığı gibi, kutsal kitaptaki mitsel unsurların ardındaki tarihsel gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışmak, dönemin ilahiyatçıları arasında gittikçe önem kazanan bir araştırma alanı haline gelmiştir. Buna paralel olarak, Hıristiyan dogmalarının tarihsel süreç içindeki gelişimlerini ortaya koymaya amaçlayan bir teoloji geliştirmek, bu dönemde popüler teolojik araştırma alanlarından biriydi.

Heyne ve öğrencilerinin tarihsel mitler-felsefi mitler ayrımı, kutsal kitap alanında ortaya atılan kabuk-öz ayrımıyla birlikte daha iyi anlaşılabilir. Bu ayrım, 19. yüzyılın başlarında W. M. L. de Wette’nin Eski Ahit çalışmalarında belirgin bir şekilde görülür. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Harnack’ın Yeni Ahit çalışmalarına kadar gelişen ve daha radikal bir çizgiye doğru evrilen bir süreç izler. Hatta yakın tarihlerde Rudolf Bultmann’ın (öl. 1976) “form eleştirisi” (*form criticism*) bağlamında *mitolojiden arındırma* yöntemi de bu sürece belli ölçüde dâhil edilebilir. Her ne kadar Bultmann, Harnack’ın kabuk-öz ayrımını imanın varoluşsal boyutunu ihmal ettiği için fazlasıyla indirgeyici bulsa da, genel olarak değerlendirildiğinde Bultmann’ın yönteminde, nihai olarak İsa’nın gerçek mesajını yani vaazını (*kerygma*) açığa çıkarmayı hedefleyen ve bu yüzden öze yönelik bir varoluşsal çaba yatmaktadır.¹⁶ De Wette, D. F. Strauss, Baur ve Harnack gibi dönemin birçok ilahiyatçısı ve tarihçisi, (aralarındaki önemli fikir ayrılıklarına karşın) bu

¹⁵ İngiliz deistlerin vahiy anlayışı için bk. Mehmet Akif Altunışık, “İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 615-642.

¹⁶ Rudolf Bultmann, *New Testament and Mythology and Other Basic Writings*, çev. Schubert M. Ogden (Minneapolis: Fortress Press, 1989), 16-17.

özün ancak tarihsel araştırmalarla açığa çıkarılabileceğine inanmış gözükürler.

Şu hâlde, (Gabler örneğinde belirgin olduğu üzere) bu çabaların, teoloji alanında geleneksel dogmatik teoloji karşısında modern-eleştirel bir hareket olarak “kutsal kitap teolojisi”ni (*biblical theology*) doğurması tesadüf değildir. Ayrıca bunun, bir tarihsel teolojiye doğru genişlemesi de anlaşılabilir bir durumdur.¹⁷ Gabler’e göre kutsal kitap teolojisi, tarihsel bir girişim olarak dogmatik teolojiden ayrılır. Bu anlamda onun amacı, tarihsel koşulları dikkate alarak kutsal metnin ardındaki yazarların niyetlerindeki benzerlikleri ve farklılıkları eleştirel bir yolla ortaya koymaktır.¹⁸ Kümmel’e bakılırsa böyle bir teoloji, kutsal metinlerde ifade edilen bazı inanç konularını, tarihsel süreç içinde sınıflandırarak anlamayı öngörmektedir. Bu anlamda söz konusu ifadeler, yalnızca tarihsel yaklaşımla ele alındığı zaman kanıt olabilir.¹⁹

Peki, 19. yüzyılda tarih ile teoloji arasındaki ilişkinin açıklanmasında ilerleme fikrine bu kadar önem atfetmek doğru mudur?

Yukarıda kabaca değindiğimiz bazı gelişmelere ve Hıristiyan teolojisindeki etkilerine rağmen tarihsel ilerleme fikri, (söz gelimi özgürlük ve ahlak gibi hususlarda olduğu üzere) herkes tarafından tarihsel düşüncenin mükemmel bir formu olarak kabul edilmemiştir. Bu yüzden, bazı Aydınlanma dönemi entelektüellerinin çalışmalarında ve bilhassa sonraki süreçte Romantizm akımı etkisi altında yazılan kimi eserlerde, insan yaşamında ve kültüründe tüm alanlarda daima müspet yönde seyreden

¹⁷ Biblikal teolojinin 19. yüzyılda kutsal kitap araştırmalarıyla ilişkisi hakkında bk. Joachim Schaper, “The Question of a ‘Biblical Theology’ and the Growing Tension between ‘Biblical Theology’ and a ‘History of the Religion of Israel’: from Johann Philipp Gabler to Rudolf Smend, Sen.”, *Hebrew Bible, Old Testament: The History of Its Interpretation, III/1: Nineteenth Century*, ed. Magne Sæbø (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013), 625-650. Ayrıca Kutsal Kitap Teolojisi ile ilgili son dönem tartışmaların seyri için bk. Brevard S. Childs, *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible* (Minneapolis: Fortress Press, 1993), 11-29; Gerhard F. Hasel, “The Nature of Biblical Theology: Recent Trends and Issues”, *Andrews University Studies* 32/3 (Sonbahar 1994), 203-215; Charles H. Scobie, “New Directions in Biblical Theology”, *Themelios* 17/2 (Ocak 1992), 4-8.

¹⁸ Johann Philipp Gabler, “An Oration on the Proper Distinction between Biblical and Dogmatic Theology and the Specific Objectives of Each (March 30, 1787)”, *The Flowering of Old Testament Theology: A Reader in Twentieth-Century Old Testament Theology, 1930-1990*, ed. Ben C. Ollenburger vd., çev. John Sandys-Wunsch - Laurence Eldredge (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1992), 134-144.

¹⁹ Kümmel’e göre tüm bunlara rağmen Gabler’in kendisi bu tür bir *kutsal kitap teolojisi*ne girişmemiştir. Werner Georg Kümmel, *The New Testament: The History of the Investigation of Its Problems*, çev. S. McLean Gilmour - Howard C. Kee (Nashville: Abingdon Press, 1972), 100-101.

topyekûn bir ilerleme fikrinin gerçek durumu açıklamayacağı ileri sürülmüştür. Yine bu eserlerde, söz konusu iptidai ilerleme fikrine dair rasyonel kanıtlar gösterilemeyeceği de ileri sürülmüştür.²⁰ Bu hususa dikkat çeken en etkili isimlerden bir J. G. Herder'di (öl. 1803). Herder, insanlığın tüm çağlarını belli yasalar etrafında toparladığı varsayılan bu tarz bir katı ilerlemeci anlayışı eleştirmiştir. Kendi döneminin düşünme tarzına uygun olarak o, tarihteki farklılıklara ve çeşitliliğe vurgu yaparak her millet özelinde özgün yönleri savunmuştur.²¹ O, kendi tarih anlayışını da bu çeşitliliğin, bir bütün içinde organize olduğu ve ilerlediği düşüncesi üzerine kurmuştur. Bu bakımdan onun salt ilerlemeci tarih yorumunu bütünüyle reddettiğini söylemek acelecilik olur. O, daha ziyade, *ilerleme* kavramını millet ve kültür mefhumları özelinde ele alıp yorumlamaktadır.²²

G. Scholtz'a bakılırsa, 19. yüzyılın başlarında tarihselcilik, tam da bu şekilde farklı milletlerin, kuşakların, kültürlerin ve geleneklerin kendi özgün yönlerini kabul etmekle başlar.²³ Bu durum, geleneklerin kendine özgü yapılarının ardındaki (sonradan L. von Ranke (öl. 1886) ismiyle sembolleştiği üzere) tarihsel gerçeklerin ne olduğunu bulmaya yönelik bir eleştirel tarih yazımı ile devam eder. Fakat buradaki kritik nokta şudur: Elde edilen sonuçların yorumlanması, her dönemin kendi tarihsel şartları dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu son nokta, teoloji alanına yönelik tarihsel çalışmaların zaruretini belirtmek için gerekli görülmüştür. Bu anlamda tarihsel bilgiye ne kadar çok ulaşırsa, geçmiş hakkındaki tarihsel değişimler ve farklılıklar da o kadar az reddedilebilir diye düşünülmüştür.²⁴

Öyle anlaşılıyor ki, 19. yüzyılda Avrupa'da tarihselcilik, geçmiş kuşakların düşüncelerine, eylemlerine ve değerlerine dair yeni bir farkındalık bilinci içinde gelişmiştir. Esasında bu bilinç, o dönemde tarih biliminin ne olduğuna yönelik farklı tutumların ve farklı tarih anlayışlarının

²⁰ Bu hususta bazı örnekler için bk. Scholtz, "The Phenomenon of 'Historicism' as a Backcloth of Biblical Scholarship", 68-69.

²¹ J. G. Herder, "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", *Tarih Felsefesi*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004), 277-283.

²² Herder, "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler", 282-283.

²³ Scholtz, "The Phenomenon of 'Historicism' as a Backcloth of Biblical Scholarship", 69.

²⁴ Zachhuber, *Theology as Science in Nineteenth-Century Germany*, 6. Klasik tarihselcilik döneminde eleştirel bir tarih yazımı içinde tarihsel bağlama yönelik bu aşırı vurgu, esas itibarıyla 20. yüzyılın ilk başlarında Ernst Troeltsch'un (öl. 1923) "tarihselcilik krizi" diye tanımladığı tartışmaların da ana zeminini oluşturmaktadır. Çünkü yüzyılın sonlarında felsefi bir yönelim olarak tarihselcilik, teolojik alanda ve kutsal kitap araştırmalarında büyük oranda eleştirel anlamda yaygınlaştı. Sonraları bu pozisyon tarihsel pozitivizm olarak isimlendirilmiştir. Scholtz'a göre tarihsel pozitivizmin bu yolundan tarihsel rölativizme geçiş kısadır. Bk. Scholtz, "The Phenomenon of 'Historicism' as a Backcloth of Biblical Scholarship", 80.

da temeliydi.²⁵ Tarihsel düşünce, ilerlemeci ve kendine özgücü yaklaşımlar arasında kendi alanını belirginleştirirken, ilahiyat alanında da ciddi tesirler yaptı. Böylece vahiy kavramının ve genel olarak Hıristiyanlığın yeni tarihsel yorumu, ilahiyatçılara ve din felsefecilerine uygun alanlar açtı. Zira vahiy kavramının bu tarz bir tarihsel anlamı sadece Herder'e mahsus değildir. Esasında bu, dönemin romantik ve idealist felsefeleri içinde üretilen bir spekülatif tarih metafiziğinin de temel hususiyetiydi. Aynı zamanda Hıristiyan teolojisinin bir tarih disiplini olarak yeniden inşasının da ana zeminlerinden biriydi. P. Hamilton'un aktardığına bakılırsa, söz gelimi Troeltsch, Romantizm akımını "bireysellik, çoğulculuk ve panteizmin kombine edildiği bir metafizik" olarak özetler.²⁶ Ayrıca Troeltsch'a göre, Almanya'da Romantizm akımı; genel olarak bireysellik anlayışından, yeni bir gerçeklik, ahlak ve tarih ilkesinden neşet etmiştir. Burada belirleyici nokta, bireysellik fikrinin Kutsal Ruh tarafından organize edilen bir şey olarak görülmesidir. Dolayısıyla bu, yarı mistik ve yarı metafiziksel bir duygudur.²⁷ Bu yüzden dönemin birçok entelektüeli, tarih ile teolojii birleştiren bir maya olarak vahyin bu tarz yorumunu kullanmıştır.

Örneğin F. W. J. Schelling (öl. 1854), *Transzendental İdealizm Sistemi* (1800) isimli çalışmasında bir bütün olarak tarihin, aşama aşama gelişen bir vahiy olduğunu iddia ederek böyle bir senteze kapı aralamıştır.²⁸ Ardından G. W. F. Hegel (öl. 1831), Mutlak Ruh'un kendini tarihte açığa çıkardığı şeklindeki düşüncesiyle bunu, daha spekülatif/felsefi zemine taşımıştır. Tarihin bu tarz metafiziksel ve teolojik yorumu, Schelling'i 19. yüzyılda Almanya'da tarihsel teolojisinin ortaya çıkmasında en önemli düşünürlerinden birisi yapmıştır.²⁹ Tarihe yönelik Romantizm ve İdealizm'in bu genel tutumu, dönemin tarihçileri ve ilahiyatçıları tarafından tarih yazımına ve kutsal metin araştırmalarına da uygulanmıştır. Bu hususta belki de en önemli sonuç, Kitab-ı Mukaddes'in kendine özgü metinsel durumunu kabul etmektir. Bu yüzden (bazı istisnalar dikkate alınmazsa eğer) dönemin eleştirmenleri, tıpkı bir yüzyıl önceki selefleri gibi Hıristiyan kutsal metnini

²⁵ Bu yüzyılda farklı tarih anlayışları için bk. Scholtz, "The Phenomenon of 'Historicism' as a Backcloth of Biblical Scholarship", 70-72.

²⁶ Bk. Paul Hamilton, *Historicism* (London, New York, 1996), 3.

²⁷ Ernst Troeltsch, "The Idea of Natural Law and Humanity in World Politics". *Natural Law and the Theory of Society 1500-1800*, *Natural Law and the Theory of Society 1500-1800*, ed. Otto Gierge, çev. Ernest Barker (Cambridge: Cambridge University Press, 1934), 211.

²⁸ Johannes Zachhuber, "F.W.J. Schelling and the Rise of Historical Theology", *International Journal of Philosophy and Theology* 80/1-2 (2019), 24. Zachhuber'in atıf yaptığı İngilizce metin için bk. F. W. J. Schelling, *System of Transcendental Idealism*, çev. Peter Heath (Charlottesville, VA: University Press of Virginia, 1978), 211.

²⁹ Zachhuber, "F.W.J. Schelling and the Rise of Historical Theology", 23-25.

bütünüyle reddetme yoluna gitmemişlerdir. Daha ziyade onun *Tanrı Kelamı* olarak kendine özgülüğünü vurgulamayı tercih etmişlerdir.

Avrupa entelektüel yaşamının tarihselleşmesi serüveninde kabaca aktarılan ve birbirine paralel ilerleyen bu süreçler, teoloji alanında ilahiyatçılara ne tür fırsatlar açmıştır?

Belki de bu hususta en öncelikli yenilik, geleneksel teoloji yapma tarzlarının yeterli olmadığı fark edilmesiydi. Bu dönemde birçok ilahiyatçı, geleneksel yöntemlerin eleştirisini yapmanın, yeni bir Hıristiyanlık teolojisi geliştirmek için acı verici ama gerekli bir adım olduğuna inanıyordu. Geçmişin mirasının şimdiye mal edilmesinin geleneksel yolları, acınası bir biçimde yetersiz olarak görüldü. Hıristiyanlık tarihinde ufuk açan şahsiyetler ve Kilise gibi büyük kurumlar hakkında yapılan muhakemeler, uygun tarihsel bağlamı göz ardı ettikleri gerekçesiyle yüzeysel ve sığ kabul edildi. Bu kimselerin büyük bir kısmı, geleneksel inançlara savaş açan ikon kırıcılar veya tamamen inançsız kimseler değildi. Daha ziyade onlar, yeni tarihsel ve filolojik yöntemlerin, geleneksel dogmatik teolojinin aksine daha iyi bir teolojiye fırsat vereceğine dair bir idealden ilham almışlardı.³⁰ Bu tutumlar, 19. yüzyılda *bilim olarak teoloji* projesinin de ana motivasyonuydu. Tarihsel teoloji, böyle bir ortam içinde kendi mecrasını bulmuştur. O zaman tüm bu gelişmelerin ortasında Schleiermacher'ın teolojisi üniversite kürsülerinde bir bilim olarak inşa etme teşebbüsü tesadüf değildir. Yine, Gabler'in kutsal kitap teolojisi hareketinin bu dönemde ortaya çıkmış olması da anlaşılabilir bir durumdur. Öyle anlaşılıyor ki Schleiermacher ve Gabler'in projeleri, modern kutsal kitap araştırmalarında uzun zamandır sorulan, teolojinin yerinin neresi olduğuna dair o temel soruya bir cevap niteliğindedir.

Geldiğimiz bu noktada, bu projelerin ve birbirine paralel ilerleyen süreçlerin tarihsel teolojiye etkisi kabaca nasıl ele alınabilir? Bunun, dinin rasyonel yorumuyla ilişkisi nedir? Ayrıca, Baur ve Harnack gibi dönemin önemli iki tarihçisinin/teoloğunun fikirleri ve çalışmaları üzerinden bu süreç nasıl somutlaştırabilir?

B. Bilim Olarak Teoloji Projesi ve Tarihsel Teolojinin Yükselişi

Teolojinin bir bilimsel disiplin olarak öne çıkarılmasında belki de en

³⁰ Zachhuber, *Theology as Science in Nineteenth-Century Germany*, 5. Tarihsel ve filolojik yöntemlere atıf göremesek de felsefenin, teolojinin daha sağlam temeller üzerine inşasında göz ardı edilemeyecek olumlu katkısının olduğu fikri kimi Müslüman akademisyenler tarafından da işlenmektedir. Örnek bir çalışma için bk. Ahmet Selman Baktı, "Felsefenin 'Hakikati' Konu Edinmesi 'Caiz' mi?", *Din ve Felsefe Araştırmaları* 1/2 (30 Aralık 2018), 157-182.

önemli isimlerden biri Schleiermacher'di. İlk basımı 1830 yılında yayınlanan *Teoloji Bilimi Hakkında Kısa Bir Taslak* isimli eserin girişinde o, teolojiiyi bir "pozitif bilim" (*positive wissenschaft*) olarak tanımlar.³¹ M. Bruce'un da belirttiği üzere aslında bu, bir tür pratik bilim inşa etme teşebbüsüdür.³² Zachhuber'e göre ayrıca, Schleiermacher'ın bu projesi, Kilise'nin doktrinleri hakkında rasyonel düşünme ihtiyacının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Zira Orta Çağ'dan beri genel olarak teoloji, varlığını bu pratik ihtiyaca borçludur. Meselenin üniversite ile olan ilişkisi ise eleştirel düşünmenin yeri olmasıyla ilgilidir. Bu anlamda teoloji üniversitede öğretilenektir. Üniversite dışındaki halk da burada üretilen ve belli ölçüde rasyonel olarak izaha kavuşturulan din anlayışından faydalanacaktır. Schleiermacher düşüncesinde böyle bir pratik gereksinim içinde anlam kazanan teoloji, kendi iç birliğini *bilim* sistemi içindeki yerinden almaz, bilakis Kilise'nin pratik ihtiyaçlarından alır.³³ Haddizatında bu, üniversite ile Kilise ihtiyaçları arasında rasyonel bir arabuluculuk teklifini de içermektedir. Bu yüzden Zachhuber, Schleiermacher'ın teolojiye yaklaşımını pragmatik ve hatta neredeyse oportünist bulur.³⁴ Fakat bu proje, en nihayetinde akademide teoloji biliminin konumunu güçlendirmeyi hedefler.

19. yüzyılın ilk yarısında teolojinin yerine dair bu kısa değerlendirmelerin yazımızın ana bağlamına katkısı şu şekilde açıklanabilir: Aydınlanma döneminde pragmatik tarih yazımı, 19. yüzyıl tarihselciliği içinde bir tarih metafiziğine dönüşmüştür. Elbette, bilim olarak teoloji projesi, bu sürece belli ölçüde katkı sağlamıştır. Buna göre, bir taraftan filologlar ve eleştirmenler, Kitab-ı Mukaddes'i tarihsel-eleştirel bir sürece tabi tuttular.³⁵ Diğer taraftan ise din felsefecileri, Hıristiyanlığın insanlık tarihindeki yerini ve önemini göstermek için sözü edilen tarih metafiziğinden faydalandılar. Pratik teşebbüs olarak yeni teoloji bilimi ise, bu iki yönelim arasındaki birlikteliği sağlamak için Hıristiyan dogmalarının daha rasyonel yorumlarını getirmek amacıyla ilahiyatçılar tarafından

³¹ Friedrich Schleiermacher, *Brief Outline of the Study of Theology*, çev. William Farrer (Edinburg: T. & T. Clark, 1850), 91.

³² Bruce'a göre Schleiermacher, teoloji için kullandığı *pozitif bilim* ifadesini Schelling'ten ödünç almıştır. Bk. Matthew J. Aragon Bruce, "Schleiermacher and Barth: On Theology as the Science of the Divine Word", *Karl Barth in Conversation*, ed. W. Travis McMaken - David W. Congdon (Eugene, OR: Pickwick Publ., 2014), 26-27.

³³ Schleiermacher, *Brief Outline of the Study of Theology*, 93; Zachhuber, "Christian Theology as a Rationalization of Religion", 162-164.

³⁴ Zachhuber, "Christian Theology as a Rationalization of Religion", 164.

³⁵ Bu hususta derli toplu açıklamalar için bk. Fatma Betül Altıntaş, *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri: Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 92-186.

kullanılmıştır. O nedenle sürecin, 18. yüzyıldaki dinin rasyonel açıdan yorumlanması çabalarıyla güçlü bağı vardır. Bir farkla ki kutsal metinlerin anlaşılmasında ve dini/doktriner geleneklerin değerlendirilmesinde artık, sadece salt aklın muhakemeleri yeterli görülmedi. Aynı zamanda ve bilhassa bu metinlerin ortaya çıktıkları tarihsel bağlamlara ve ortamlara inmeye çalışmak, bunların anlaşılması için temel koşul olarak ilan edildi. Bu yüzden klasik tarihselcilik döneminde teolojik anlayışların, geçmişteki olayların aslını ortaya çıkarmayı amaçlayan Ranke'ci tarih yazımı ile de derin bağları vardır. Howard'ın dikkat çektiği üzere tarih ile teoloji, ortak belirlenen sorunların çözümünde yine ortak hareket etmiştir.³⁶ En azından kutsal metinlerdeki anlatıların araştırılmasında metodolojik bir araştırma biçimi olarak bu uzlaşma belirgindir.

Şu hâlde, dönemin entelektüelleri, tarihçileri ve ilahiyatçıları arasında popüler olan bu yönelimin, Hıristiyanlığın gerçek özünü keşfetmenin ancak tarihsel-eleştirel çabayla mümkün olacağını kabul eden bir ideale yaslandığını savunabiliriz. Onlar, Hıristiyan dogmalarının kendi tarihsel bağlamları içindeki daha saf bilgisini elde etmeyi amaçladılar. Böylece gerçek dini özü, birike gelen dini ve kültürel *kabuktan* ayıracaklarına inandılar.³⁷ Söz gelimi sonradan birikimsel gelenek olarak isimlendirilen dinin kültürel boyutunun Tanrı tarafından değil de, insanlar tarafından şekillendirildiği kabul edilmiştir.³⁸ Bu nedenle, (elbette, yine bazı istisnalar hariç tutulursa) tıpkı 18. yüzyıldaki kimi selefleri gibi onlar da Hıristiyanlığı toptan reddetmeye istekli olmadılar. Daha ziyade tarihsel araştırmanın, dini metinler ile temel dogmaların daha makul yorumunu getirmenin önemli bir yolu olduğunu kabul ettiler. Hıristiyan kutsal metinlerinin ardındaki tarihsel/objektif gerçeklerin peşine düştüler.³⁹ Tarihsel teoloji, geleneksel formlardan ayrı olarak bu süreç içinde kendi kimliğini bulmuştur.

19. yüzyılın birçok ilahiyatçısı ve tarihçisi, araştırma alanlarına göre tarihsel teolojinin gelişiminde belli ölçülerde katkılara sahiptirler. Onların temel sorunu, teoloji çalışmalarının bulunduğu yerin neresi olduğuydu. Yukarıda da genel olarak bahsedildiği üzere Gabler ve öğrencileri, bu sorun bağlamında belki yarı tarihsel denebilecek bir kutsal kitap teolojisi

³⁶ Howard, *Religion and the Rise of Historicism*, 5-8.

³⁷ Bu süreç aynı zamanda yüzyılın sonlarında, bir görecelik ve tarihselcilik krizi tartışmalarının da ana zeminiydi. Howard, *Religion and the Rise of Historicism*, 8-14.

³⁸ Hasan Tanrıverdi, "Dini Çoğulculukta Din Tasavvuru (W. Cantwell Smith ve John Hick'in Görüşleri Bağlamında)", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (2013), 1047.

³⁹ T. A. Noble, "Historical Theology", *New Dictionary of Theology: Historical and Systematic*, ed. Martin Davie vd. (Downers Grove, Illinois: Inter-Varsity Press, 2. Basım, 2016), 413.

hareketini de başlatmışlardı. Bilhassa Schleiermacher'den beri, tarihsel-eleştirel çalışmalarla ilgilenen bir liberal ve Protestan çevre, Hıristiyan dogmalarının ortaya çıktıkları tarihsel bağlamlar içinde anlaşılmasına olanak sağlayacak bir teoloji ihtiyacını her zaman vurgulamıştır. Yine de burada yazımızın ana temasına katkısı ve tarihsel önemleri dolayısıyla iki ismin öne çıkarılması konunun somutlaştırılması açısından yeterli olacaktır. Bu isimlerden ilki *Tübingen İlahiyat Okulu*'nun kurucusu Ferdinand Christian Baur'du. Diğeri ise yine Baur'un etkisi altında tarihsel bir okul olarak gelişen Albrecht Ritschl'in önemli takipçilerinden Adolf von Harnack'tı. Baur ve Harnack'ın önemi, diğerleri gibi geleneksel teoloji yapma biçimleri karşısında tarihsel bir teolojiyi önermeleri değildi sadece. Aynı zamanda bu hususta müstakil çalışma yayınlamış olmalarıydı. Her ikisi de Hıristiyan teolojisine dair fikirlerini, tarihsel araştırmaları üzerine kurdular. Ayrıca onlar, bu fikirleri kutsal kitap eleştirisine dair çalışmalarıyla uyumlu bir şekilde yürütmeyi de belli ölçüde başarabilmişlerdir. Troeltsch'a bakılırsa Baur ve Harnack, bu yönleri dolayısıyla Batı medeniyetinin yapısı ve kökeniyle tarihsel olarak ilgilenen bilimlerde merkezi konuma gelmişlerdir. Ona göre, teolojinin hakiki bilimsel karakteri ne kadar tarihsel teolojiyle sınırlandırılırsa, bu iki isim de o kadar bu teolojinin en yüksek noktaları olarak kabul edilmeye devam edecektir. Çünkü her ikisi de tarih ile Hıristiyan dogmalarını bir araya getirmiş, hatta onları hayati bir birliğe dönüştürmüştür.⁴⁰

Esasında Harnack ile kıyaslandığında Baur'un stratejisi, yüzyılın başlarındaki spekülative tarih felsefesinden ve dolayısıyla idealistik tarih metafiziğinden ciddi bir biçimde beslenir. Bu anlamda onun genel olarak Hıristiyanlık tarihine, özelde ise dogma tarihine yönelik teolojik ilgisi, Hegelci diyalektiğin yorumlanması üzerine kuruluydu. O nedenle erken Hıristiyanlık tarihini *tez-antitez-sentez* diyalektiği içinde ele alan bir tarihsel araştırmaya girişti.⁴¹ Benzer şekilde, Harnack da tarihsel araştırmanın dogmaların gerçek özünü çıkarabileceğini düşünüyordu. Fakat o, (Baur'un aksine) tarihin bu tarz diyalektik yorumuna ve metafiziksel spekülasyonlara meydan okumuştur.⁴² Bu yüzden her ikisinin teoloji yapma tarzları

⁴⁰ Ernst Troeltsch, "Adolf von Harnack and Ferdinand Christian von Baur 1921: A Contribution to a Festschrift Dedicated to Harnack on the Occasion of His 70th Birthday", *Harnack and Troeltsch: Two Historical Theologians*, çev. Wilhelm Pauck (Eugene, OR: WIPF & STOCK, 1968), 97-98.

⁴¹ Bu konuda bk. Duran, *Aydınlanma ve Kutsal Kitap*, 81-86.

⁴² Daniel Geese, "The Similarity of the Two Masters: Ferdinand Christian Baur and Adolf von Harnack", *Ferdinand Christian Baur and the History of Early Christianity*, ed. Martin Bauspiess vd., çev. Robert F. Brown - Peter Crafts Hodgson (Oxford: Oxford University

arasındaki belki de en temel farklardan biri şuydu: Baur, Hıristiyan dogmalarını, bu dinin kendi iç gelişim sürecinin bütünlüğü içerisinde ele almıştır. Oysa Harnack, bilhassa Helen kültürü olmak üzere birçok dış dini ve kültürel faktörün temel Hıristiyan doktrinleri üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Yine de her ikisi hem genel olarak Hıristiyan dogmalarının hem de bir kutsal kitap teolojisinin tarih bilimiyle ilişkili olması gerektiğinde mutabıktır.⁴³

Baur'un ilk baskısı 1847 yılında genişletilmiş ikinci baskısı 1858 yılında yayınlanan *Hıristiyan Dogma Tarihi* isimli müstakil eseri burada hatırlanabilir. Eser, Hıristiyan dogmalarının ve temel doktrinlerinin tarihsel çalışmayla nasıl ele alınması gerektiğini göstermesi açısından önem arz eder. Aslına bakılırsa Baur, eserin giriş kısmında da belirttiği üzere, dogma tarihinin geleneksel teoloji yapma biçimleriyle olan bağı bütünüyle reddetmemiştir. Buna karşın bir bilimsel disiplin olarak dogma tarihi, ilk elde Hıristiyan doktrininin tarihsel gelişimine odaklandığı için geleneksel teoloji biçiminden ayrılır. Bu anlamda dogma tarihinin vazifesi, Hıristiyan dogma ve doktrinlerinin tarihsel süreç içinde gelişiminin dâhili devamlılığını tasvir etmektir. Bu yüzden temel ilgi alanı öncelikle Kilise tarihi ve Hıristiyan dogmalarıdır. Yöntem olarak ise, bunlar arasındaki ilişkileri açığa çıkarabilecek bir yöntem izlenmelidir.⁴⁴

Bu bakış açısı, açıkça Hıristiyan dogmalarının kaynağı ve içeriği hakkındaki gerçek bilginin bir gelişim süreci içinde tarihsel bağlamın gözetilmesi suretiyle elde edilebileceğini ima etmektedir. Bu yönüyle Baur'un teolojisi, 19. yüzyılın tarihselci yönelimleriyle uyumludur. Ayrıca bu, temel Hıristiyan dogmalarının bütünlüğünü ve özünü açığa çıkarmaya yönelik bir amacı da içermektedir.⁴⁵ Bu yönüyle ise Baur'un teolojisinin, 18. yüzyıldan beri kutsal kitap araştırmacıları arasında devam edegelen kabuk-öz ayrımında özü açığa çıkarmaya yönelik teşebbüslerle uyumlu olduğu da söylenebilir. Bu sebeple Baur, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ve temel dogmaların şekillendiği ilk üç yüzyıllık Hıristiyanlık tarihinin yazımına

Press, 2017), 356-357; Troeltsch, "Adolf von Harnack and Ferdinand Christian von Baur 1921: A Contribution to a Festschrift Dedicated to Harnack on the Occasion of His 70th Birthday", 101.

⁴³ Ferdinand Christian Baur, *Lectures on New Testament Theology*, ed. Peter Crafts Hodgson, çev. Robert F. Brown (Oxford: Oxford University Press, 2016), 63. Ayrıca bk. David Lincicum, "Ferdinand Christian Baur and Biblical Theology", *ASE* 30/1 (2013), 80-81.

⁴⁴ Ferdinand Christian Baur, *History of Christian Dogma*, ed. Peter Crafts Hodgson, çev. Robert F. Brown - Peter Crafts Hodgson (Oxford: Oxford University Press, 2014), 47-53.

⁴⁵ Baur, *History of Christian Dogma*, 52.

girişmiştir. D. Geese'in de dikkat çektiği üzere Baur için Hıristiyanlık dogmasını anlamak için Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonraki sürece odaklanmak gerekmektedir. Dahası dogmanın gelişimi, özgün Hıristiyanlık anlayışının, bu dinin erken yüzyıllarındaki tarihsel serüveni içindeki iç dinamiklerini incelemek suretiyle ortaya çıkarılabileceği anlamına gelmektedir. Gelenek içinde Hıristiyanlığın anlaşılma biçimleri, yalnızca önceki gelişimin bir sonucudur.⁴⁶ Bu yüzden Baur, hem dogmaların hem de genel anlamda Hıristiyanlık anlayışının açıklanmasında felsefi bir prensip olarak Hegel diyalektiğine bağlı kalmıştır. Bu yüzden Hıristiyan dogmasının kendi iç tarihsel gelişim süreçlerini takip etmiştir.

Hâlbuki Harnack, *Dogma Tarihi* (1886-1889) isimli kapsamlı çalışmasında Hıristiyan doktrinlerinin ve Kilise tarihinin araştırmasını bilhassa Helen kültürünün içinde olduğu daha geniş bir yelpazede aramıştır. Daha ileriki aşamada büyük kredoların (Havariler, İznik ve Kadıköy) nasıl oluştuğunu; ne kadarının ilahi inayetin rehberliğinde gerçekleştiğini; ne kadarının da insan tutkusuna ve beşeri sınırlara bağlı olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁴⁷ Tıpkı önceki bazı kutsal kitap araştırmacıları ve Baur gibi o da Hıristiyanlığın, gelenek tarafından çevrelenmiş *kabuğundan* ayrılabilmesine ve gerçek özünün ortaya çıkartılabileceğine dair bir ideal tarafından motive edilmişti. Yine Baur gibi Harnack da, bunun ancak doktrinlerin tarihsel gelişim süreçlerinin dikkate alınmasıyla fark edilebileceğine de inanıyordu. O nedenle Harnack için Dogma Tarihi, bir genel Kilise Tarihi disiplindir.⁴⁸ Fakat kendi araştırmasını Baur'un yaptığına aksine Hıristiyanlığın kendi iç gelişimiyle sınırlamamıştır.

Bu bakış açısı, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ve geliştiği dönemde temel doktrinler üzerinde Hıristiyanlık dışı kültürel çevrenin etkisini görmesi için Harnack'a bazı olanaklar vermişe benziyor. Zira Hıristiyan doktrinlerinin incelemesinde onun tüm araştırmasını yönlendiren temel tezi şuydu: Helen kültürü ve dolayısıyla Greko-Romen dünya ile Hıristiyan doktrinleri ve Kilise kurumu arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bu gerçek, ancak saf bilimsel tarihsel-eleştirel bir araştırmayla açığa çıkarılabilir. O dönemlerde Hıristiyan doktrini, Helenistik kültür çerçevesinde yorumlandığı için gerçek kimliğini Yunan kültürüne borçludur.⁴⁹ Tillich'e bakılırsa, Harnack için Helenizasyon

⁴⁶ Geese, "The Similarity of the Two Masters", 370.

⁴⁷ Paul Tillich, *A History of Christian Thought: From Its Judaic and Hellenistic Origin to Existentialism*, ed. Carl E. Braaten (New York: Touchstone Book, 1968), 516.

⁴⁸ Adolph Harnack, "Prolegomena to the Discipline of the History of Dogma", *History of Dogma*, çev. Neil Buchanan (Boston: Roberts Brothers, 1895), 1/1.

⁴⁹ Geese, "The Similarity of the Two Masters", 361.

süreci, esasında Kilise yoluyla Hristiyanlığın entelektüelleştirilmesini ifade etmektedir. Bu yüzden Kilise tarihi içinde Hristiyan dogmalarının formüle edilmesinde Grek felsefesi ve kavramları önemli ölçüde etkili olmuştur. Harnack bu etkiyi tarihsel olarak iki dalga şeklinde açıklar. İlk dalga Gnostisizm idi. İkinci dalga ise antik dogmanın formülasyonuydu. İlk Kilise tarafından reddedildi. İkincisi ise Kilise tarafından kabul edildi ve uygulandı.⁵⁰

Özetle Harnack'ın araştırma tarzı, 18. yüzyılda söz gelimi Michaelis ve Semler gibi isimlerin tarihsel-eleştirel çalışmalarının bir devamıdır. Dahası onun araştırmaları, 19. yüzyılda romantik ve idealist felsefelerin/teolojilerin etkisi altında dönüşerek Baur ve Ritschl'e kadar gelen tarihsel-eleştirel geleneğin tarihsel pozitivizm ile birleştiği yerdir. Bu anlamda Harnack'ın çalışmaları, liberal Protestan tarih yazıcılığının önemli bir aşaması olarak kabul edilir. Dolayısıyla onun Hristiyan doktrinleri hakkında vardığı sonuçlar, kendinden öncekilerden daha radikaldir. Yine de gaye bakımından Reformasyon sonrası kutsal kitap araştırmacılarının amaçlarıyla ve liberal teolojinin klasik formülasyonu ile uyumludur. Yani selefleri gibi o da tüm bu tarihsel araştırma süreçlerinin, nihayetinde geleneğin inşa ettiği kabuğun içinden Hristiyanlığın gerçek özünü açığa çıkaracağına inanmıştır. Onun meşhur *Hristiyanlık Nedir?* (1900) isimli eseri, özellikle bu amaca adanmıştır.

Sonuç

19. yüzyılda Avrupa'da bilimsel bir araştırma alanı olarak *tarihe* yönelik algılar ve bu bağlamda ortaya çıkan tarih yazımı, yalnızca geçmiş milletlerin, kültürlerin ve dini geleneklerin araştırılmasında bir çığır açmamıştır. Aynı zamanda, Hristiyan ilahiyatında geleneksel teoloji yapma tarzlarına alternatif olarak yeni bir teolojinin geliştirilmesi hususunda da kayda değer bir bilinç oluşturmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, tarihsel ilerleme fikri, bu dönemde kutsal kitap araştırmalarında dikkate alınan anahtar kavramlardan biriydi. Ancak geçmiş milletlerin ve geleneklerin kendine özgü durumlarını kabul etmeye yönelik bir ilginin, bu dönemde tarihsel ilerleme fikrine eşlik ettiğini söylenebilir. Bilhassa romantik ve idealist felsefelerin yeniden biçimlendirdiği tarih biliminin gözetimi altında, bir *bilim* olarak teoloji projesi, üniversite kürsülerinde organize edilmiştir. *Tarihsel teoloji* olarak isimlendirilen söz konusu teoloji projesi, dönemin önemli bazı liberal Protestan ilahiyatçıları tarafından Hristiyanlığın daha rasyonel yorumunu geliştirmek için kullanılmıştır. Bu yüzden Schleiermacher'dan itibaren kutsal

⁵⁰ Tillich, *A History of Christian Thought*, 516.

kitap araştırmalarıyla ilgilenen ve yeni bilimin verilerine saygı duyan ilahiyatçılar, teolojinin Kilise merkezli eski formlarını takip etmediler. Böylece onlar, bu gelişmeler karşısında teolojinin yerinin neresi olması gerektiği konusunda geleneksel anlayışlarından büyük oranda ayrılarak bir tarihsel teolojiye işaret ettiler.

Esas itibariyle tarih alanında ortaya çıkan yeni paradigmaların verileri ile geleneksel Hıristiyan dogmalarının önemi arasındaki çatışma, tarihsel teolojinin ana zeminini oluşturmaktadır. O nedenle tarihsel teoloji, bir taraftan geleneksel dogmaların, ortaya çıktıkları tarihsel bağlamları ve ortamları içindeki oluşum süreçlerine odaklanmayı salık vermektedir. Diğer taraftan ise o, *kabuk-öz* diyalektiği bağlamında Hıristiyanlığın gerçek özünü yeniden tesis etme gibi Reformasyon sonrası geleneksel Protestan idealine yaslanmaktadır. Bazı istisnalar hariç tutulacak olursa, dönemin önemli birçok ilahiyatçısı, bu özü keşfetmenin dinin rasyonel bir yorumunu geliştirmenin en uygun yolu olduğu konusunda belli ölçülerde ortak kanaate sahip olmuşlardır. Ancak onların her biri hem farklı tarih anlayışlarından hem de farklı din anlayışlarından ilham aldılar. Böylece onlar, Hıristiyan geleneğinin bazı unsurlarını, dinin özüne aykırı bularak reddederken, bazı unsurlarını vurgulamaya devam ettiler. 19. yüzyılın ortalarında Baur'un, sonlarında ise Harnack'ın Hıristiyan dogma tarihine yönelik çalışmaları, belki de süreci özetleyen en tipik örneklerdir. Bu yüzden onların fikirleri ve çalışmaları, tarihsel teolojinin 19. yüzyıldaki yeri ve doğası konusunda önemli bilgiler vermektedir.

KAYNAKÇA

- ALLISON, Gregg R. *Historical Theology: An Introduction to Christian Doctrine*. Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2011.
- ALTINTAŞ, Fatma Betül. *Tarihsel Eleştiri Yöntemleri: Tenkidi ve İslami Rivayetlere Uygulanması Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- ALTUNIŞIK, Mehmet Akif. "İlk Deistlere Göre Deizmin Temel İnançları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 615-642.
- BAKTI, Ahmet Selman. "Felsefenin 'Hakikati' Konu Edinmesi 'Caiz' mi?" *Din ve Felsefe Araştırmaları* 1/2 (30 Aralık 2018), 157-182.
- BAUR, Ferdinand Christian. *History of Christian Dogma*. ed. Peter Crafts Hodgson. çev. Robert F. Brown - Peter Crafts Hodgson. Oxford: Oxford University Press, 2014.
-

- BAUR, Ferdinand Christian. *Lectures on New Testament Theology*. ed. Peter Crafts Hodgson. çev. Robert F. Brown. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- BRUCE, Matthew J. Aragon. "Schleiermacher and Barth: On Theology as the Science of the Divine Word". *Karl Barth in Conversation*. ed. W. Travis McMaken - David W. Congdon. 26-38. Eugene, OR: Pickwick Publ., 2014.
- BULTMANN, Rudolf. *New Testament and Mythology and Other Basic Writings*. çev. Schubert M. Ogden. Minneapolis: Fortress Press, 1989.
- CHILDS, Brevard S. *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible*. Minneapolis: Fortress Press, 1993.
- DILTHEY, Wilhelm. *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. çev. Doğan Özlem. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2011.
- DURAN, Asim. *Aydınlanma ve Kutsal Kitap*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2017.
- GABLER, Johann Philipp. "An Oration on the Proper Distinction between Biblical and Dogmatic Theology and the Specific Objectives of Each (March 30, 1787)". çev. John Sandys-Wunsch - Laurence Eldredge. *The Flowering of Old Testament Theology: A Reader in Twentieth-Century Old Testament Theology, 1930-1990*. ed. Ben C. Ollenburger vd. 492-502. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1992.
- GEESE, Daniel. "The Similarity of the Two Masters: Ferdinand Christian Baur and Adolf von Harnack". çev. Robert F. Brown - Peter Crafts Hodgson. *Ferdinand Christian Baur and the History of Early Christianity*. ed. Martin Bauspiess vd. 355-371. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- HAMILTON, Paul. *Historicism*. London, New York, 1996.
- HARNACK, Adolph. "Prolegomena to the Discipline of the History of Dogma". çev. Neil Buchanan. *History of Dogma*. 1/1-40. Boston: Roberts Brothers, 1895.
- HASEL, Gerhard F. "The Nature of Biblical Theology: Recent Trends and Issues". *Andrews University Studies* 32/3 (Sonbahar 1994), 203-215.
- HERDER, J. G. "İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler". çev. Doğan Özlem. *Tarih Felsefesi*. 277-283. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004.
- HOWARD, Thomas Albert. *Protestant Theology and the Making of the German University*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- HOWARD, Thomas Albert. *Religion and the Rise of Historicism: W. M. L. de*

Wette, Jacob Burckhardt, and the Theological Origins of Nineteenth-Century Historical Consciousness. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

JARAUSCH, Konrad. "The Institutionalization of History in Eighteenth-Century Germany". *Aufklärung und Geschichte.* ed. Howard C. Kee. 36-41. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.

KÜMMEL, Werner Georg. *The New Testament: The History of the Investigation of Its Problems.* çev. S. McLean Gilmour - Howard C. Kee. Nashville: Abingdon Press, 1972.

LINCICUM, David. "Ferdinand Christian Baur and Biblical Theology". *ASE* 30/1 (2013), 79-92.

McGRATH, Alister E. *Historical Theology: An Introduction to the History of Christian Thought.* Oxford: Wiley-Blackwell, 2. Basım, 2013.

NEWMAN, J. Henry. *The Idea of University.* London: Aeterna Press, 2015.

NOBLE, T. A. "Historical Theology". *New Dictionary of Theology: Historical and Systematic.* ed. Martin Davie vd. 43-44. Downers Grove, Illinois: Inter-Varsity Press, 2. Basım, 2016.

PAULSEN, Friedrich. *The German Universities and University Study.* çev. Frank Thilly - William W. Elwang. New York: Charles Scribner's Sons, 1906.

PELIKAN, Jaroslav. *Historical Theology: Continuity and Change in Christian Doctrine.* Eugene, OR: WIPF & STOCK, 2014.

ROGERSON, J. W. *Myth in the Old Testament Interpretation.* Berlin - New York: Walter de Gruyter, 1974.

SCHAPER, Joachim. "The Question of a 'Biblical Theology' and the Growing Tension between 'Biblical Theology' and a 'History of the Religion of Israel': from Johann Philipp Gabler to Rudolf Smend, Sen." *Hebrew Bible, Old Testament: The History of Its Interpretation, III/1: Nineteenth Century.* ed. Magne Sæbø. 625-650. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.

SCHELLING, F. W. J. *System of Transcendental Idealism.* çev. Peter Heath. Charlottesville, VA: University Press of Virginia, 1978.

SCHLEIERMACHER, Friedrich. *Brief Outline of the Study of Theology.* çev. William Farrer. Edinburg: T. & T. Clark, 1850.

SCHOLTZ, Gunter. "The Phenomenon of 'Historicism' as a Backcloth of Biblical Scholarship". *Hebrew Bible, Old Testament: The History of Its Interpretation, III/1: Nineteenth Century.* ed. Magne Sæbø. 64-89. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013.

- SCOBIE, Charles H. "New Directions in Biblical Theology". *Themelios* 17/2 (Ocak 1992), 4-8.
- SYKES, S. W. "Modern İngiliz Teologları: Tarih Aracılığıyla Teoloji". çev. Mehmet Şahin. *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Güz 2003), 203-230.
- TANRIVERDİ, Hasan. "Dini Çoğulculukta Din Tasavvuru (W. Cantwell Smith ve John Hick'in Görüşleri Bağlamında)". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (2013), 1039-1067.
- TANRIVERDİ, Hasan. "Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2018), 595-601.
- TILLICH, Paul. *A History of Christian Thought: From Its Judaic and Hellenistic Origin to Existentialism*. ed. Carl E. Braaten. New York: Touchstone Book, 1968.
- TROETLSCH, Ernst. "Adolf von Harnack and Ferdinand Christian von Baur 1921: A Contribution to a Festschrift Dedicated to Harnack on the Occasion of His 70th Birthday". çev. Wilhelm Pauck. *Harnack and Troeltsch: Two Historical Theologians*. 97-116. Eugene, OR: WIPF & STOCK, 1968.
- TROETLSCH, Ernst. "The Idea of Natural Law and Humanity in World Politics". *Natural Law and the Theory of Society 1500-1800*. çev. Ernest Barker. *Natural Law and the Theory of Society 1500-1800*. ed. Otto Gierge. 201-222. Cambridge: Cambridge University Press, 1934.
- ZACHHUBER, Johannes. "Christian Theology as a Rationalization of Religion: The Case of the Nineteenth-Century Research University". *Rationalization in Religions: Judaism, Christianity and Islam*. ed. Yohanan Friedmann - Christoph Marksches. 156-177. Berlin - Boston: De Gruyter, 2018.
- ZACHHUBER, Johannes. "F.W.J. Schelling and the Rise of Historical Theology". *International Journal of Philosophy and Theology* 80/1-2 (2019), 23-38.
- ZACHHUBER, Johannes. *Theology as Science in Nineteenth-Century Germany: From F. C. Baur to Ernst Troeltsch*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- ZACHHUBER, Johannes. "Wissenschaft". *The Oxford Handbook of Theology and Modern European Thought*. ed. Nicholas Adams vd. 479-498. Oxford: Oxford University Press, 2013.

THEOLOGY THROUGH HISTORY: THE PROBLEM OF THE NATURE OF HISTORICAL THEOLOGY IN THE 19th CENTURY

 Asim DURAN^a

Extended Abstract

In the Christian world, the problem of the relationship between history and theology has been one of the main problems that have been dealt with since the second half of the eighteenth-century when the historical-critical method begun to rise in the biblical studies. Especially, this problem has been discussed in detail by many theologians and historians in the context of the discussions of historicism in the nineteenth century.

Since W. Dilthey (1833-1911), many researchers have been describing this period as the emancipation of 'history' from the yoke of 'theology' through the rise of critical studies and the dissolution of the unity principle of Protestant canon. However, some contemporary historians and theologians have recently been describing this process as the beginning of the rise of theology (especially Protestant) as a 'science' (Wissenschaft) by getting rid of its traditional-dogmatic forms in the new historiography. According to this, new theological thought was one of the most effective powers in the background of the historicalization of European intellectual life. Also, the transformation of theology into a professional research activity organized at universities rather than the Church had been understood as a part of this process. In this context, the new-modern theology project that organized in the universities was give to theologians an opportunity to re-interpret the Christian dogmatics in a different eye within the socio-cultural-historical context of the time and thus, (as J. Zachhuber said) it was used as an instrument of rationalization of religion.

In this study, we discussed the place of historical theology in the nineteenth-

---

^a Asst. Prof., Ordu University, asimduran@odu.edu.tr

century historicism based on this general framework that we tried to draw. In this context, we questioned the effect of the relationship between history and theology on nineteenth-century Christian theology and argued that the relationship between nineteenth-century historicism and the development of theology as a science is the main ground contributing to the rise of modern historical theology. We also claimed that this process was used to serve the rational interpretation of Christian Scripture (Bible). Both liberal critics and conservative theologians contributed more or less to this process.

As we try to show in the paper, the new historical consciousness in nineteenth-century Europe and the historiography that emerged in this context did not only break new ground in the research of past nations, cultures and religious traditions but also revealed the necessity of developing a new theology as an alternative to the traditional understanding of theology in Christianity. Especially, the idea of historical progress was one of the key concepts taken into account in Bible research at this period. Thus, on the one hand, under the influence of scientific historiography, the connection of the scriptures with the historical facts was seriously questioned by theologians and historians. On the other hand, a 'historical theology' activity, which attempted to reveal the historical relationships of Christian dogma and doctrines, including the history of the Church, was particularly supported as a science by liberal Protestant researchers. Perhaps, in this matter, the most important change was the development of common awareness that traditional styles of theology are not sufficient. During this period, many theologians believed that criticizing traditional theological thoughts and methods was a necessary step to develop a Christian theology that is suitable for the historical conditions of the modern age. The qua-historical "biblical theology" movement of C. G. Heyne (1729-1812), J. G. Eichhorn (1752-1827), J. P. Gabler (1753-1826) and G. L. Bauer (1755-1806) at "the mythical school" is the typical example of this. Historical theology has found its road in such a historical context.

Consequently, the conflict between the data of new paradigms that have been emerged in the field of new historiography and the importance of traditional Christian dogmatics and doctrines constitutes the main discussion area of historical theology. Therefore, historical theology, on the one hand, recommends focusing on the formation processes of traditional dogmatics and doctrines in their historical contexts and settings. On the other hand, it rests on the post-Reformation traditional Protestant ideal, such as re-establishing the true essence of Christianity in the context of the "husk"- "essence" dialectic. In this century, Many theologians such as some

Enlightenment predecessors ve pietist critics divided the Bible into two main categories, namely husk, and essence. They devoted all their historical-critical works to discover this essence. In this way, they were able to manage the critical process without completely rejecting the Bible. This distinction can be seen more or less in the work of popular theologians as W. M. L. de Wette (1780-1849), D. F. Strauss (1808-1874), F. C. Baur (1792-1860) and A. Harnack (1851-1930) throughout the nineteenth century. Despite these common aspects among them, each of these historians/theologians was inspired by both distinct ideas of history and different religious understandings. So, they rejected some elements of the Christian tradition in contradiction with the essence of religion; but they continued to emphasize some historical elements. Baur and Harnack's works on the history of Christian dogma are perhaps the most typical examples that summarize this process. Therefore, their ideas and works provide important pieces of information about the place and nature of historical theology in the nineteenth century.

Keywords: History of religions, Historical theology, Biblical theology, Historicism, Historical criticism.

